

Večerka, Radoslav

Absolutní nominativ

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověštině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 106-110

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119226>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Participií se v stejné funkci a v stejném významu, jaký mají participia přechodníková (viz níže §§ 146—176), užívá i tehdy, je-li podmět děje participiálního jiný než podmět věty řídicí. Podmět participiálního obratu, blízkého svým významem vedlejší větě příslovecně různých významových odstínů, má zpravidla nějaký vztah k větě řídicí. Často bývá ještě i v ní vyjádřen nepřímým pádem zájmena jako její vedlejší člen (předmět apod.), srov. např. *se že dchovno sьnєtie. viděšte bratři. izvěstno ny estь. po bžěmь knigamь. ne tokmo nbsьnymь silamь priti. nь i samogo bā nevidimo sь nami byti* Euch 95b 3—9; *si vsi jeti byvъše otъ vojevodъ. nuždaachъ je žrti bėsomъ* Supr 69.17—18 *οἱ τοι κριτηθέντες ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ἡραγκάζοντο θύειν τοῖς δαίμοσιν; glagolaachъ cii o pionii. kako prisno blědъ sy nynja ruměno lice jemu jestь* Supr 133.7—8 *πῶς αἰεὶ χλωρὸς ὢν νῦν πυρρὸν ἔχει τὸ πρόσωπον.*

Jindy je zase podmět participiální konstrukce „obsažen“ v podmětu věty řídicí významově, a to číselně (nebo naopak — číselně její podmět zahrnuje v sobě), srov. např. *žetelěne že uslyšavъše plača mladeništa. i mati počuvъši obrati se. i razuměvъši svojego zьla vъskriča sь vsěmi* Supr 43.21—24 *οἱ δὲ θεωριταὶ ἀκούσαντες τὸν κλαυθμὸν τοῦ βρέφους, καὶ ἡ μήτηρ αἰσθυμένη ἐπεστράφη καὶ γνοῦσα αὐτῇ διαφέρειν τὸ κακὸν ἠλάλαξεν μετὰ πάντων μειζόνως; slyšavъše isaũrъska grada ljudije. jako močiti vojevoda staago konona. vъskorě sьbьravъ se mnogъ natočъ vь oržii poidoše na nь* Supr 50.25—29 *ἀκούσαντες οἱ τῆς Ἰσαύρων μητροπόλεως . . . μετὰ σπουδῆς συναχθέντες ὄχλοι πολλοὶ ἐνοπλοὶ κατέδραμον πρὸς αὐτόν; sty že eprъ kъdъ kup'no. sь potrebojъ. stitelъstěi službě. nosešte i jaže na stoje kръštenije potrebnaja. na grobъ pridoše* Supr 536.28—537.1.

Bez takového vztahu jsou vazby absolutního nominativu v stsl. jen zcela ojedinělé, srov. např. *i šedъše vslědъ něgo doidoše města. i udarivъše vь dvuri aky qrodujōšte č'to. otvъzъ jedinvъ otъ bratije. uvěděti choťe čto choťetъ. abije vъskočiče bezakonьnici* Supr 145.25—29 *καὶ κρούσαντες τὴν θύραν ὡς ἐπὶ ἀποκρίσει τινὶ καὶ ἀνοίξαντος ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν . . . εὐθέως εἰσεπήθησαν οἱ ἄνομοι; jakože bo bogatъ někto. pirtъ velikъ gostemъ svoimъ ugotovinvъ. i posъlavъ po zъvanije imъ. izchodešte zъ vanii kъždo i svojego domu. věděte izvěstně jako idotъ na veselije* Supr 267.2—7 *ὥσπερ γὰρ πλουσιὸς τις ἄριστον μέγα τοῖς φίλοις αὐτοῦ ἐτοιμάσας καὶ ἀποστειλάς*

ἐπὶ τοὺς κληθέντας ὑπ' αὐτοῦ, ἐξερχόμενοι οἱ κληθέντες ἕκαστος ἐκ τοῦ οἴκου ἑαυτοῦ ὀδοῦσιν ἀκριβῶς, ὅτι ἀπέρχονται εἰς εὐδόσσιαν.

Podobně jako může být dativ absolutní nebo přechodníkové participium stejno- 130
podmětné spojeno s řídicí větou pomocí *i* (viz výše § 53 a níže §§ 155—164), tak
i u absolutního nominativu je v stsl. dosvědčeno stejné spojení, srov. např. *i pove-*
lenn̄ im̄z priti k̄z sebē. i prišed̄t̄še stašē prēd̄b̄ n̄im̄z Supr 37.7—8 καὶ καλεῦσαντος
αὐτοῦ ἦλθον καὶ παρέστησαν; *nečistii že đusi i ot̄ kumir̄ ich̄z izgr̄nani byn̄t̄še*
i os̄tr̄pami načē bolēt̄i strana ta Supr 45.1—4 ἢ δὲ τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων πολυ-
πλήθεια ἐκ τῆς τῶν εἰδώλων κτίσεως ἐκδιωθεῖσα λοιμικῇ νόσῳ ἐπενέμετο τὴν χώραν;
iosija pom̄en̄n̄t̄še. i svēt̄z t̄z pride Supr 365.9—10 τοῦ Ἰωσήφ μνήμη, καὶ φωτὸς
παρουσία *Josephi memoria, lucis praesentia*.

Ve vazbách stsl. nominativu absolutního není třeba vidět anakolut nebo nějakou 131
anomálii apod.; je to prostředek zjevně domácí. Svědčí o tom jeho poměrně častý
výskyt v starších vývojových obdobích na půdě slovanské obecně, srov. např. z cír-
kevní slovanštiny *i božia raby sobrav̄z ot vsēch̄z jazyk̄z i služba za nego sotvor̄ema*
po vsē dni k̄z b̄gu VáclMin (Vajsovo vydání str. 24); nebo ze staré češtiny *a po*
mnohém časē vyšed z púštē příkladem svého utrpenie, mnoho jiných jeho následováchu.
OtcB 25a; nebo ze starší ruštiny *i prišed tamo car̄z i vstretiša jeho kazancy* Kazan.
let. (Sedláček, Slavia 23, 1954, 518); nebo z památek staročakavských *budući Jerol-*
im od trideset lit, papa Liberti učini ga gardinala Jerol 227 (Zima, Sint. razl. 321);
nebo ze starší slovinštiny *ali omi ishe neuerviozh od vesselya, imu se zhudezh, ie*
on rekal knym (Tomšič, Slavistična revija 8, 1955, 61) a mn. j.

A stejné vazby jsou doloženy i v současných slovanských diglektech, srov. např.
východomoravské *Příjda tam, nebylo tam žádného* (Bartoš, Dialektologie I 195), nebo
západobulharské *šetaeščem niz selo naj-malioť brat; i nego go stretil popot* (Kiseva,
Izv. na sem. po slav. fil. Sofija 7, 1931, 518), nebo srbocharvátské lidové (běžné v pís-
ních i u Vuka) *došavši ja k svojemu starom prijatelju, on se vrlo obradova* (Maretić,
Gramatika i stilistika 567),¹ nebo ruské nářeční *jeduči dorogoju i govorit jemu čort*
(Obnorskij, *Očerki po morfologii russkogo glagola* 216).

Při obecně slovanském rozšíření absolutního nominativu je však pozoruhodné, že se 132
ho v stsl. památkách užívá jen dosti řídce, a to hlavně až v Supr, tedy v památce

¹ Ze srbocharvátsštiny viz např. další doklady citované v článku Lj. Stojanoviće *Značenje*
glagolskih participa (JužnoslFil 8, 1928—1929) nebo v článku A. Musiče *Značenje i upotreba*
participa u srpskohrvatskom jeziku (Rad 250, 1935; k tomu viz recenzi A. Beliče JužnoslFil 13,
1933—1934).

mladší. V původním překladu evangelií zjevně nebyl. Ojedinelé doklady z evangelních památek, které znám, jsou všechny s variantami, takže pravděpodobně pronikly do textů až v pozdějších opisech; je to kromě dvou dokladů ze Sav (viz níže § 133), ještě jen tento ne zcela jasný doklad ze Z: *byvъше же на мѣстѣ рече имъ* L 22.40 Z × *byvъ же на мѣстѣ* M *γενόμενος* (// *γενόμενοις*) *δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου εἶπεν αὐτοῖς*.

Nedostatek absolutního nominativu v nejstarších, cyrilometodějských překladech by bylo možno vyložit buď tak, že tento prostředek byl sice běžný v živém jazykovém základu staroslověnštiny, ale že byl překladateli potlačen, nebo že v živém jazykovém základu staroslověnštiny nebyl (případně byl jen zcela řídký, neobvyklý). Pravděpodobnější je výklad druhý. Svědčí o tom fakt, že se v naprosto stejném významu (tj. ve významu vedlejší příslovečné věty různopodmětné ve vztahu k větě řídicí) vytvořila v staroslověnštině zvláštní knižní vazba — dativ absolutní. Dalo by se očekávat, že při existenci a běžném užívání absolutního nominativu v živém jazykovém základu staroslověnštiny byli by nejstarší překladatelé sáhli právě k němu, místo aby vytvářeli sémanticky totožný prostředek nový.

Vztah absolutního nominativu k absolutnímu dativu se někdy chápe geneticky: někteří autoři soudí, že se absolutní nominativ vyvinul ze staršího absolutního dativu. Tak např. Miklošič uvádí obraty, jako je třeba stě. *a já jsa při nich, řekli jsme sobě*, bez dalšího vysvětlení mezi doklady na dativ absolutní (*Vergl. IV 828*). Podobně V. Vondrák mluví při dativu absolutním o případech, v nichž se (v češtině) objevuje „gerundium“, tj. nesklonné participium s nominativem jména, např. *mnějice tehdy lid i myslíce všichni v srdcích svých . . . odpověděl Jan* (*Vergl. II 404*). Stejně i podle V. Jagiče vznikl slovanský absolutní nominativ za jistých podmínek z dativu absolutního; jako např. v ruských obrazech typu *i knjazъ Danilo vozrja vъ gramotu i vъ gramotě pišetъ* (*Beitr. 72*).

Tento názor můžeme přijmout jen s jistým omezením. Protože dativ absolutní nebyl pravděpodobně prostředek praslovanský (viz §§ 59—64), nelze tímto způsobem vysvětlit skutečný vznik absolutního nominativu v měřítku obecně slovanském, nýbrž právě jen v církevní slovanštině, případně v starých spisovných jazycích slovanských, které vznikly v oblasti jejího užívání. A ani tu nebyl dativ absolutní pro vznik absolutního nominativu zdrojem jediným, nýbrž nanejvýš jen jedním z mnoha, uplatňujícím se vedle oněch faktorů, které vedly k vytvoření absolutního nominativu i mimo církevní slovanštinu, např. v staré češtině nebo v lidových nářečích slovanských.²

133 Šíření absolutního nominativu v stsl. a csl. památkách souvisí těsně s jiným procesem, který je pro církevní slovanštinu charakteristický: se vzrůstajícím užíváním dativu absolutního v konstrukcích se stejnými podmínkami. Narůstání těchto vazeb je

² Viz o tom podrobněji R. Večerka, *Ke genezi a vývoji slovanského absolutního nominativu* (Rodné zemi 229—236).

dobře patrné už při vzájemném srovnávání stsl. památek kanonických: nejčastější jsou podle Stanislava v Supr, kde je jich z celkového počtu dokladů 10,28 % (viz výše § 52). V památkách rusko-církevněslovanských pak jsou ještě častější (viz Belorussov, RFV 41, 1899, 79—80, 85, 98), ba v Nestorově staroruské kronice je už dokonce vazba dativní při stejných podmínkách skoro tak častá, jako při podmínkách různých (viz O. v. Gūldenstubbē, AslPh 39, 1925, 244).

Užívání dativu absolutního při stejných podmínkách svědčí o jeho těsném sémantickém i funkčním sepětí s nominativními stejnopodmětnými vazbami přechodníkovými a o splývání (nebo aspoň náběhu k němu) obou těchto prostředků. A jako bylo na jedné straně projevem tohoto procesu pronikání dativu absolutního do vazeb stejnopodmětných, kde byly dříve běžné obraty s participiem v nominativu, tak zase na druhé straně mohly pronikat participiální obraty nominativní do vět různopodmětných, kde byly předtím běžné vazby s dativem absolutním.

Svědectví o růstu synonymnosti těchto dvou prostředků podávají zvláštní kontaminované konstrukce, v nichž vedle participia v nom. stojí participium v dat. ve stejné funkci, srov. např. *ονομυ ζε υνέστηαυτῶ συ i molitvq cътворивъ отъне отъ nichъ* Supr 32.16—18 *τοῦ δὲ πεισθέντος καὶ ἐξαιμένου, περιέειλεν αὐτῶν*.

Jiným dokladem toho, jak byl dativ absolutní dodatečně (v opise) nahrazen nominativem absolutním, podávají tyto varianty z evangelních kodexů: *въ оно v̄. пришедѣ ѿс въ каперънаумѣ. припаде ему сѣбѣникѣ* Mt 8.5 S × *въшедѣшю же ему въ каперънаумѣ. пристопи къ нему сѣбѣникѣ* Z, M, A *εἰσελθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς Καφαρναοὺμ προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος; въ оно v̄. пришедѣ ѿс въ землѣ герцезиномѣ. сѣрѣтосте i 2 бѣсѣнуйгѣста се* Mt 8.28 S × *пришедѣшюму* Z, *пришедѣшу ему исӣvi* M, *пришедѣшу ису* A *καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηῶν ἐπήτησαν αὐτῷ δύο δαμονιζόμενοι*.

Jinou cestou vedoucí k narůstání absolutního nominativu na úkor absolutního dativu byl vývoj morfologický: úpadek flektivnosti jmenných tvarů participiálních, jejich formální ustrnování, adverbializace. Odumírání schopnosti participií vyjadřovat skloňovanými tvary kongruenci s řídicím jménem vytvářelo jednak obecně příznivé podmínky pro šíření „nespojitéch“, tj. k podmětu řídicí věty se nevztahujících vazeb.³ Způsobem speciálním pak se uplatnilo ve vývoji dativu absolutního. Se vznikem nesklonných adverbializovaných participií (v csl. památkách měla většinou zakončení *-šte*, *-še*) se začaly objevovat doklady, v nichž stála u dativu jména právě taková participia tvarově ustrnulá.⁴ Je možné, že se z podobných obrátů vyvinul

134

³ Na tuto okolnost upozornil např. při analýze materiálu východoslovanského už J. F. Karskij, *Belorusy II.3*, Varšava 1912, str. 80.

⁴ Takové doklady jsou dosvědčeny např. na půdě ruské, srov. třeba *knjazemъ же всемъ слышауъ же таку погыбель о брѣтѣхъ своей . . . возпиша вси* Suzd. let. (Gudzij, *Chrestomatie* 76). Jiné podobné doklady viz u Potebni, *Zap. I.II* 331 n.

časem absolutní nominativ úplný: k tvaru participia, který se už formálně neshodoval s dativem jména a který stával jinak nejčastěji u jména v nominativu (jako přechodníkové určení), mohlo se postavit i substantivum do nominativu místo do dativu.

V stsl. památkách se projevují samy počátky adverbializace participií; doklady jsou hlavně z památek mladších (zejména ze Supr). Tam také jsou doloženy věty, které dosvědčují užívání adverbializovaných participií ve vazbách dativu absolutního, srov. např. *ljuto že zъlo dělajъstemъ po vьsa města knęzemъ. i novy i ljuty izobrětajъšte mъky. ležaachъ bo darove mnozi otъ cēsara* Supr 209.28—210.1 (viz též některé podrobné doklady v §§ 52—53).

Styčnou plochou dativu absolutního s nominativem absolutním jsou případy, v nichž jsou dat. a nom. participia homoforní, tj. u feminin v singuláru. Při stejném významu obou těchto konstrukcí a při možnosti záměnného jejich užívání nelze pak ovšem jednoznačně rozhodnout, o kterou z nich jde v případech jako *mati jemu. vъ vrěmę žetvę šъdъši da sъberetъ klasы na pъstъ sebę. položi na zemi snъ svojego. i kъ žetelěnemъ pristъpivъši. i berъši klasы. vъnezapъ vъkъ prišedъ obręte povrъženъ dętištъ* Supr 43.14—19 και τοῖς θειοσταῖς προσεγγισίας αὐτῆς και περισπωμένης περὶ τὴν συλλογὴν τῶν σταχέων, αἰφνίδιον λύκος ἐπιστάς εὗρεν; *drъžęši že jeho savini za rizy. otъrvanija radi otъ naroda. glagolaachъ ci naręgajъšte se. tetъka boitъ se* Supr 133.9—11 κρατούσης δὲ αὐτὸν τῆς Σαβίνης ἀπὸ τῶν ἱματίων διὰ τὸ ὄσμα τοῦ πλήθους ἔλεγόν τινες χλευάζοντες.

- 135 Absolutní nominativ souvisí také těsně s přísudkovým participiem samostatným. Rozdíl mezi oběma těmito vazbami záleží v tom, že se participiální věta v případě absolutního nominativu vztahuje k jiné větě (slovesné nebo jmenné) a má význam příslovečný, kdežto v případě participia plně přísudkového je zcela nezávislá a samostatná. V stsl. památkách není vždy průkazných známek toho, jde-li o typ první, nebo o typ druhý, takže některé doklady je možno chápat obojím způsobem (srov. výše §§ 115—119).